

Anna Gutowska

<https://orcid.org/0000-0001-5258-8772>

Uniwersytet Łódzki

Uczenie się w sytuacji przyjaźni w perspektywie andragogicznej

Adult learning in friendship from an andragogical perspective

Streszczenie. Autorka przedstawia w artykule wyniki badań (ich wybrany fragment) prowadzonych w ramach pracy doktorskiej. Przedmiotem badań i refleksji jest przyjaźń osób dorosłych i uczenie się w sytuacji przyjaźni. Autorka wprowadza zjawisko – relację przyjaźni – w obszar badań andragogicznych i prezentuje ich wyniki. Pokazuje, że przyjaźń – uniwersalna przestrzeń życia człowieka – współwystępuje z procesami uczenia się, realizowanego przy okazji „dziania się” przyjaźni. Z perspektywy ponad dekady od opublikowania pierwotnej wersji artykułu autorka dokonuje próby usytuowania problematyki w dzisiejszej rzeczywistości.

Słowa kluczowe: przyjaźń, uczenie się w przyjaźni, edukacja nieformalna, raport z badań

Abstract. In this article, the author presents the results of research (selected fragments) conducted as part of her doctoral thesis. The focus of the research and reflection is on adult friendship and learning in friendship contexts. The author introduces the phenomenon of friendship into the field of andragogical research and presents her findings. She shows that friendship – a universal space of human life – coexists with learning processes that occur as friendship “happens”. From the perspective of over a decade since the publication of the original article, the author attempts to situate the issue in today’s reality.

Keywords: friendship, learning in friendship, informal education, research report

Wstęp

Pierwotna wersja artykułu została opublikowana w 2013 r., a więc 11 lat temu*. Tekst prezentował wyniki badań nad przyjaźnią dorosłych i jej edukacyjnym wymiarem, przeprowadzonych w ramach mojej pracy doktorskiej**. Niektóre fragmenty tekstu są streszczeniem tego raportu, a całość próbą spojrzenia na wyniki z perspektywy czasu, który upłynął od realizacji badań. Problematyka badawcza nadal wydaje się aktualna, a nawet można zaryzykować stwierdzenie, że zarówno fenomen przyjaźni, jak i nieformalne uczenie się zyskały na znaczeniu.

Głównymi celami badań były rozpoznanie, opis i interpretacja zjawiska przyjaźni oraz uczenia się dorosłych w sytuacji przyjaźni. Zrozumienie, czy i czego uczą się dorośli w kontekście przyjaźni, która jest przykładem uczenia się nieformalnego, odbywającego się w codziennym życiu, dało także podstawę do sformułowania postulatów dla praktyki. Przyjaźń została ukazana jako istotny element życia społecznego, zapewniający emocjonalne wsparcie oraz zaspokajający potrzebę kontaktu z innymi. Współczesne przemiany społeczne, tzw. przesilenie cywilizacyjne***, mobilność wpływają na tradycyjne więzi społeczne, co sprawia, że rola przyjaźni staje się jeszcze bardziej istotna. Badano, jaki jest obraz przyjaźni badanych dorosłych, a także – czy i co sprzyja procesowi uczenia się w tej relacji.

Badania opierały się na dwóch głównych pytaniach badawczych: czym charakteryzuje się przyjaźń w opiniach dorosłych oraz jakie uczenie się realizują oni w kontekście przyjaźni? Przeprowadzono je z wykorzystaniem metody sondażu diagnostycznego, techniki ankiety i kwestionariusza ankiety. Badania zrealizowano na terenie Łodzi, na próbie 188 osób w wieku od 18 do 80 lat, dobranych w sposób nielosowy, celowy, za kryterium przyjmując wiek chronologiczny badanych. Do analizy materiału badawczego wykorzystano statystykę opisową i indukcyjną, posługując

* A. Gutowska, *Uczenie się w sytuacji przyjaźni w perspektywie andragogicznej*, „Rocznik Andragogiczny” 2013, t. 20, s. 367–385, DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/RA.2013.007>.

** Chodzi o wyniki części badań realizowanych w ramach szerszej koncepcji badawczej.

*** Elżbieta Mączyńska używa zwrotu przesilenie cywilizacyjne na oznaczenie przejścia ze społeczeństwa industrialnego w nowy, niezdefiniowany jednoznacznie typ cywilizacji, charakteryzujący się szybkością i złożonością zmian w systemie społecznym. Przesilenie cywilizacyjne jest ściśle związane z cyfrową rewolucją technologiczną (Mączyńska, 2018).

się rozkładami częstości, tabelami krzyżowymi oraz testem niezależności zmiennych. Analiza statystyczna została przeprowadzona za pomocą programu SPSS Statistic 17.0.

Charakterystyka próby badawczej

Populacja badanych, licząca łącznie 188 osób, była zróżnicowana pod względem wieku, płci, wykształcenia, stanu cywilnego, sytuacji zawodowej i rodzinnej. W grupie przeważały kobiety (126 osób), które stanowiły niemal dwukrotnie większą część badanych niż mężczyźni (62 osoby). Respondentów podzielono na cztery grupy wiekowe: przedproże dorosłości (18–25 lat, 22% badanych), wczesna dorosłość (25–40 lat, 26%), środkowa dorosłość (40–60/65 lat, 30%) oraz późna dorosłość (60/65–80 lat, 22%)*. Najwyższy poziom wykształcenia odnotowano w grupie najmłodszej, a najniższy w grupie najstarszej. Pod względem stanu cywilnego populacja była stosunkowo jednorodna – niemal 60% badanych pozostawało w związkach partnerskich, natomiast osoby stanu wolnego dominowały w grupie najmłodszych. Największy odsetek owdowiałych występował w grupie najstarszych. Większość respondentów (ponad 50%) prowadziła gospodarstwa domowe wspólnie z małżonkiem, często również z dziećmi, a 13% badanych mieszkało samodzielnie. Ponad 70% populacji stanowiły osoby aktywne zawodowo lub studiujące.

Analiza opinii respondentów dostarczyła danych na temat postrzegania przyjaźni, jej cech, aktualnych relacji przyjacielskich oraz procesu uczenia się w ramach przyjaźni, obejmującego zakresy, obszary, wymiary i bariery. Ze względu na ograniczoną objętość tekstu podano jedynie ogólne podsumowanie bez szczegółowych danych liczbowych.

Definiowanie przyjaźni

Przyjaźń obecna jest w różnych koncepcjach badawczych. Mimo że jest pojęciem niejednorodnym, w literaturze przedmiotu najczęściej definiuje się ją przez podkreślenie takich jej cech jak: zaufanie, wsparcie, sympatia, dobrowolność i równość w relacji (Prusiński, 2017, s. 24). Moje bada-

* Periodyzację dorosłości przyjęto za: Dubas, 2009, s. 115–132.

nia w części dotyczącej definiowania przyjaźni przez dorosłych wykazały, że rozumienie przez nich tej relacji jest zbliżone do teoretycznych ustaleń. Respondenci najczęściej postrzegali przyjaźń jako relację opartą na zaufaniu, otwartości, wsparciu i więzi emocjonalnej, co potwierdza zgodność potocznego jej rozumienia z opisem w literaturze. Respondenci często odnosili się do klasycznego ujęcia przyjaźni, odróżniając ją jednak od miłości. Badania wykazały także, że płeć ma pewien wpływ na sposób definiowania przyjaźni – kobiety częściej podkreślały emocjonalno-uczuciowy aspekt tej relacji.

Warto również zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt związany z definiowaniem przyjaźni. W klasycznym ujęciu tej relacji, na przykład tym obecnym w koncepcji Michaela Argyle'a, przyjaźń ma charakter pozarodzinnny. Jednak w najnowszej literaturze można zaobserwować odejście od tego założenia (Prusiński, 2017, s. 24). Jest to dyskusyjne głównie z uwagi na takie cechy przyjaźni jak dobrowolność czy równość pozycji, które na przykład w relacji rodzic–dziecko są niemożliwe. Ponadto istotną cechą przyjaźni jest świadomość wyboru, czyli mimo że nie zaplanowane, to zawsze są to dobrowolne i nienarzucone więzi.

Ponadto w literaturze, zwłaszcza o charakterze poradnikowym, zwraca się uwagę na takie elementy przyjaźni, które są wymieniane nie tyle jako jej cechy, ile wyznaczniki jakości tej relacji. Zalicza się do nich między innymi: umiejętność słuchania, wzajemne pomaganie sobie czy wybaczenie.

Zewnętrzne czynniki określające przyjaźń

Czas trwania przyjaźni

W moich badaniach analiza czasu trwania przyjaźni dorosłych wykazała, że jest on dość długi, tzn. przyjaźnie respondentów zazwyczaj trwały dłużej niż pięć lat, ale nie krócej niż rok. W badaniach potwierdzenie znalazła zależność czasu trwania przyjaźni i etapu dorosłości. Najmłodsi respondenci deklarowali krótszy czas trwania przyjaźni, najstarsi – najdłuższy. Potwierdziło to nie tylko poglądy autorów, których zdaniem rozwój relacji interpersonalnych jest długotrwałym procesem, ale również fakt, że wiele z nich zawieranych jest w okresie dzieciństwa i młodości. Przyjaźń jest relacją rozwojową, wymagającą czasu każde kolejne spotkanie przyjaciół jest jednocześnie utrwaleniem ich związku. Ponadto czas trwania przyjaźni nie był skorelowany z płcią ani z innymi zmiennymi społeczno-demograficznymi.

Płeć przyjaciół

Moje badania dotyczące przyjaźni dorosłych wykazały, że osoby bez względu na wiek i płeć najczęściej przyjaźnią się z przedstawicielami obu płci, ale bardziej skłaniają się ku przyjaźni z osobami tej samej płci. Zostało to uwidocznione zwłaszcza w przypadku najbliższych przyjaciół. Osoby w późniejszym okresie dorosłości częściej deklarowały posiadanie najbliższego przyjaciela płci przeciwnej. Potwierdza to, że przyjaźń może wynikać z miłości, kiedy ta została zaspokojona. Ma to swoje potwierdzenie w teorii faz związku miłosnego Sternberga, gdzie w fazie przyjacielskiej dominują wzajemne zaufanie i pomoc. Badania nie wykazały istotnych zależności między płcią przyjaciół a innymi cechami społeczno-demograficznymi, takimi jak wiek, chociaż dorośli najczęściej pozostawali w przyjaźni z rówieśnikami.

Warto także zauważyć, że przyjaźń to wartość dla dorosłych niezależnie od ich płci. Jednak w literaturze przedmiotu można odnaleźć badania wskazujące na pewne różnice w przyjaźniach między kobietami a mężczyznami. Wśród nich wymienia się na przykład odmienny sposób komunikowania się i wyrażania emocji oraz uczuć (Kornaszewska-Polak, 2020). Przyjaźnie między kobietami i mężczyznami różnią się nie tylko pod względem komunikacji, ale także aktywności i wsparcia emocjonalnego. Kobiety częściej wyrażają emocje i dzielą się swoimi myślami oraz uczuciami w sposób otwarty i szczegółowy, podczas gdy mężczyźni są bardziej powściągliwi. Męskie przyjaźnie często opierają się na wspólnych aktywnościach, takich jak sport czy hobby, natomiast kobiety chętniej skupiają się na interakcjach interpersonalnych, zwierzeniach i rozmowach. Kobięce przyjaźnie są bardziej ukierunkowane na wsparcie emocjonalne, podczas gdy mężczyźni preferują pomoc poprzez aktywne rozwiązywanie problemów.

Warto w tym miejscu wspomnieć o dość nowym zjawisku, które od jakiegoś czasu można zaobserwować, zwłaszcza w zachodnich społeczeństwach, czyli o seksualizacji przyjaźni. O wzroście popularności i wzroście społecznego przyzwolenia na przyjaźnie międzypłciowe oparte na seksie pisze Piotr Szarota. Autor uważa, że wynika to między innymi z odejścia od tradycyjnego modelu przyjaźni i przededefiniowania tej relacji w nurcie „ponowoczesności”. Zgodnie z tym podejściem przyjaźń przestaje być z definicji platoniczna. W literaturze angielskiej istnieje zwrot *friends with benefits* charakteryzujący przyjaciół, dla których nadal cenne są takie cechy przyjaźni jak szczerłość, wsparcie i akceptacja, ale nie wykluczają one relacji seksualnej (Szarota, 2014).

Częstotliwość i formy kontaktów przyjaciół

Analiza kontaktów dorosłych z przyjaciółmi wykazała w moich badaniach, że częstotliwość tych kontaktów spadała wraz z wiekiem – młodsze osoby kontaktowały się ze sobą częściej niż starsze. Płeć i inne cechy społeczno-demograficzne nie miały istotnego wpływu na wyniki. Preferowaną formą kontaktu bez względu na wiek pozostawały spotkania bezpośrednie, które sprzyjają budowaniu relacji i unikaniu nieporozumień. Jednak młodsze osoby częściej korzystały z nowoczesnych technologii, takich jak telefon i komputer, aby kontaktować się z przyjaciółmi. Starsi respondenci rzadziej używali tych narzędzi, co prawdopodobnie wynikało z ograniczonego dostępu, braku umiejętności lub zainteresowania technologią.

Miejsca spotkań przyjaciół

Badani dorośli spotykali się z przyjaciółmi w różnych miejscach, zarówno prywatnych, jak i publicznych, jednak najczęściej wybierali swoje miejsca zamieszkania. Wybór miejsca zależał od wieku i płci – młodszy respondenci preferowali miejsca publiczne, a starsi częściej spotykali się w prywatnych przestrzeniach. Kobiety częściej niż mężczyźni wybierały miejsca prywatne. Młodszy badani częściej spotykali się w lokalach gastronomicznych, punktach handlowo-usługowych oraz miejscach nauki. Instytucje kulturalne, zwłaszcza kino, były rzadko wybierane, a spotkania w organizacjach społecznych i wyznaniowych były najmniej popularne.

Wewnętrzne czynniki określające przyjaźń

Badania nad cechami przyjaźni w badanej grupie dorosłych wykazały, że zaufanie odgrywa kluczową rolę w budowaniu i utrzymywaniu relacji przyjacielskich. Zaufanie było uznawane za podstawę, która umożliwia wzajemne zrozumienie, szacunek dla odmienności oraz podmiotowe traktowanie partnera. Dzięki niemu relacja jest bardziej trwała, a komunikacja między przyjaciółmi staje się skuteczniejsza i głębsza. Dodatkowo zaufanie podnosi atrakcyjność partnerów w relacji przyjacielskiej, co przyczynia się do jej umocnienia.

Respondenci wysoko oceniali także możliwość otrzymywania pomocy i wsparcia w przyjaźni*. Ta cecha nabiera szczególnego znaczenia w momentach kryzysowych, gdy świadomość, że można liczyć na przyjaciela, stanowi istotną wartość. Pomoc ta może przybierać zarówno formę materialnej, konkretnej pomocy, jak i emocjonalnego wsparcia.

Wzajemność była również postrzegana jako ważna cecha przyjaźni, choć nie była cechą dominującą. Oznacza ona zarówno doświadczanie, jak i obdarzanie przyjaźnią w sposób dobrowolny, co czyni tę relację wyjątkową. Otwartość, choć uważana za istotną, nie była uznawana za kluczową, a badani nie postrzegali potrzeby pełnego odsłaniania swojego „ja” jako najważniejszej w przyjaźni.

Najmniej istotnymi cechami według badanych były więź emocjonalna i intymność. Różnice w podejściu do tych cech zauważono w zależności od płci – kobiety bardziej ceniły więź emocjonalną, natomiast dla mężczyzn większą wartość miała wzajemność. Cechy społeczno-demograficzne, takie jak wiek czy wykształcenie, nie wpływały istotnie na sposób postrzegania tych cech w przyjaźni.

Cechy szczególnie cenione w przyjaźni

Badani podkreślili, że najważniejszym elementem przyjaźni jest zaufanie, które odgrywa kluczową rolę w budowaniu i utrzymywaniu relacji niezależnie od wieku i płci. Zaufanie, rozumiane jako pewność, że można polegać na przyjacielu oraz wierzyć w jego uczciwość, zostało ocenione jako najwyżej hierarchizowana cecha w przyjaźni. Zaraz po nim, na podobnym poziomie, wymieniano szczerość. Jest ona istotna nie tylko w kontekście prawidłowej komunikacji, ale również lojalności i uczciwości w relacjach. Szczerość, wraz z otwartością i możliwością zwierzenia się, była bardziej ceniona przez kobiety niż przez mężczyzn, co potwierdzają wcześniejsze badania, które wskazują, że kobiety są bardziej skłonne do dzielenia się swoimi przeżyciami i uczuciami (por. Skarżyńska, 1979; Derlega, Chakin, Stępień, 1979; Fischer, Narus, 1981; Fehr, 2004). Pomoc i wsparcie, związane z aspektem utylitarnym przyjaźni, również zajmowały wysoką pozycję wśród cenionych cech. Respondenci zwrócili uwagę na znaczenie zrozumienia i empatii, które wykraczają poza procesy poznawcze i są wyrazem emocjonalnego zaangażowania w relację przyjacielską. Jednocześnie cechy związane z bliskością, takie jak intymność i więź emocjonalna, osią-

* Egzemplifikacją mogą być badania P. Wrighta i J. La Gajpa.

gnęły najniższe rangi. Może to sugerować, że istnieją pewne obszary życia, które stanowią dla badanych tabu i nie są dzielone nawet z najbliższymi przyjaciółmi, jak np. sprawy związane z ciałem, zdrowiem, finansami czy seksem. Wyniki te potwierdzają inne polskie badania, które wskazują, że pewne tematy w relacjach międzyludzkich są często pomijane mimo bliskich więzi przyjacielskich (por. Niebrzydowski, Płaszyński, 1989).

Zakresy aktywności życiowych realizowanych przez przyjaciół

Jednym z badanych aspektów badania były zakresy aktywności życiowych* realizowanych przez przyjaciół. Wykazano, że badani dorośli uczą się w przyjaźni w trzech wymiarach: poznawczym, emocjonalnym i społecznym, z czego najczęściej w wymiarze społecznym. W wymiarze poznawczym zdobywają nowe umiejętności, w emocjonalnym – uczą się postawy otwartości, a w społecznym – poprawiają komunikację, udzielanie wsparcia i rozwiązywanie konfliktów. Uczenie się w przyjaźni było najczęściej związane z codziennymi i rodzinnymi aktywnościami, które badani realizowali wspólnie z przyjaciółmi. Przyjaźń może wpływać na życie rodzinne, czasem powodując konflikt ról, ale także przynosząc korzyści edukacyjne poprzez wzajemne uczestnictwo w życiu rodzin.

Edukacyjny wymiar przyjaźni

Badania dotyczące uczenia się w kontekście przyjaźni wykazały, że większość dorosłych dostrzega możliwość nieformalnego uczenia się w przyjaźni, co potwierdza teorie M.S. Knowlesa, wskazujące na orientację dorosłych na uczenie się oparte na życiowych doświadczeniach (2009, s. 46). Starsi respondenci częściej odczuwali potrzebę uczenia się w przyjaźni, podczas gdy młodsi, kojarzący naukę z edukacją formalną, wykazywali mniejsze zainteresowanie. Ponad połowa badanych deklarowała, że uczyła się w swoich przyjaźniach zarówno w przeszłości, jak i obecnie, z większą liczbą kobiet niż mężczyzn zauważających ten proces. Uczenie się w przyjaźni polegało głównie na wymianie informacji dotyczących codziennych sytuacji, a wsparcie miało często charakter poznawczy lub instruktażowy. W badanej populacji dorosłych wymiana między respondentami a ich

* Zakresy aktywności życiowych przyjęto za: Dubas, 2000.

przyjaciółmi najczęściej miała charakter wzajemny i dotyczyła codziennych sytuacji oraz przekazywania informacji. Wsparcie informacyjne pełniło funkcję poznawczą, pomagając w lepszym zrozumieniu sytuacji życiowej lub dostarczaniu informacji zwrotnych o skuteczności działań, a czasem przybierało formę instruktażu. Analiza wykazała, że emocjonalny aspekt przyjaźni i ujawnianie intymnych informacji były mało istotne, a wymiana usług występowała rzadko oraz że oczekiwanie konkretnej pomocy nie było kluczowe w relacjach przyjacielskich w przeciwieństwie do relacji rodzinnych. Badani rzadziej wymieniali się usługami lub intymnymi informacjami, a pomoc materialna była mniej istotna w przyjaźni niż w relacjach rodzinnych.

Wymiary uczenia się w sytuacji przyjaźni

Analiza prowadzona w trzech wymiarach – poznawczym, emocjonalnym i społecznym* – wykazała, że dorośli uczą się w swoich przyjaźniach w każdym z tych obszarów, przy czym najczęściej w wymiarze społecznym. W wymiarze poznawczym badani deklarowali głównie poszerzanie swoich dotychczasowych umiejętności oraz wiedzy. Oznacza to, że w relacjach przyjacielskich rzadko zdobywali zupełnie nową wiedzę, częściej natomiast rozwijali i doskonalili umiejętności już posiadane. Jak zauważa K. Illeris, opierając się na słowach amerykańskiego teoretyka Davida Ausubela, „najważniejszym czynnikiem wpływającym na uczenie się jest to, co uczeń już wie” (Illeris, 2006, s. 38), co szczególnie odnosi się do dorosłych, którzy nie są „pustymi naczyniami” (Matlakiewicz, Solarczyk-Szwec, 2009, s. 42). Potwierdza to materiał badawczy, wskazujący, że respondenci rzadko zdobywali nową wiedzę w sytuacjach przyjacielskich, bardziej poszerzali już istniejące kompetencje.

W wymiarze emocjonalnym badani najczęściej uczyli się postawy otwartości. Odkrywanie swojego „ja” przed przyjacielem zwiększało bliskość i przywiązanie, co miało pozytywne przełożenie na ich społeczne funkcjonowanie. Otwartość ta sprzyjała nie tylko wzajemnemu zrozumieniu, ale także personalizacji innych relacji. Jednocześnie sfera duchowa, najbardziej intymna i osobista, była najrzadziej przedmiotem nauki. Badani rzadko dzielili się duchowymi doświadczeniami i marzeniami, co może wynikać z postrzegania tej sfery jako „tabu” w relacjach przyjacielskich.

* Wymiary uczenia się przyjęto za: Illeris, 2006.

Najsilniej uwidoczniiony był jednak wymiar społeczny. W przyjaźniach dorośli uczyli się przede wszystkim skuteczniejszej komunikacji (werbalnej i pozawerbalnej), udzielania wsparcia oraz rozwiązywania konfliktów. Te kompetencje społeczne, nazywane „sprawnościami działanowymi”, miały istotny wpływ na zachowania społeczne dorosłych, a także na pełnienie przez nich różnych ról społecznych (Urbański-Korż, 2000). Jak pisze T. Kotarbiński, aby funkcjonować sprawnie i godziwie w społeczeństwie, jednostka musi opanować odpowiednie kompetencje społeczne, które dzieci i młodzież nabywają w procesie socjalizacji, a dorośli doskonalią poprzez naturalne sytuacje życiowe, w tym także przyjaźnie.

Przyjaźń stanowiła naturalny trening kompetencji społecznych, pozwalając dorosłym rozwijać swoje umiejętności interpersonalne. Wymiana myśli, wsparcia oraz rozwiązywanie konfliktów w relacjach przyjacielskich okazały się kluczowe w procesie uczenia się w życiu dorosłym. Pomimo że różnice między poszczególnymi wymiarami nie były znaczące, wymiar społeczny wyraźnie przeważał w relacjach przyjaźni.

Barieri uczenia się w sytuacji przyjaźni

Badani dorośli stwierdzili, że bariery utrudniające uczenie się w sytuacji przyjaźni są związane z czynnikami zaburzającymi samą przyjaźń. Najważniejszą przeszkodą według badanych jest różne rozumienie przyjaźni, które stale się zmienia w kontekście „przebudowy” wartości, moralności i uczuć. Pojawiają się nowe formy i style przyjaźni, a różni ludzie realizują ją na odmienne sposoby. Jak zauważa M. Kozakiewicz, współcześnie następuje stopniowy zanik uczuć przyjacielskich i miłosnych, co jest wynikiem „masowego niepokoju i bezładu myśli wywołanych zawrotnym rytmem życia i pracy” (Kozakiewicz, 1995, s. 17). Związki międzyludzkie stają się coraz bardziej powierzchowne, jednak badani podkreślają, że różne rozumienie przyjaźni oraz wynikających z niej obowiązków może nie tylko wpływać na relację, ale także na proces uczenia się w tej relacji.

Przyjaźń wymaga aktywnego uczestnictwa i zaangażowania, które wyraża się w działaniach mających na celu utrzymanie relacji i wspieranie przyjaciela. Zaangażowanie jest kluczowym elementem zarówno w relacji przyjacielskiej, jak i w procesie uczenia się. Brak zaangażowania stanowi jedną z głównych barier utrudniających proces uczenia się dorosłych. Może być on spowodowany brakiem czasu, zainteresowania, złą postawą wobec nauki lub brakiem motywacji. Brak zaangażowania w przyjaźni, który negatywnie wpływa na wzajemność, przekłada się również na ogra-

niczenia w procesie uczenia się w tej relacji. Zaangażowanie prowadzi do głębszych, bardziej intymnych relacji, sprzyjających wymianie doświadczeń i procesowi uczenia się.

Współczesne badania psychologiczne potwierdzają, że podobieństwo między osobami ma duży wpływ na ocenę ich atrakcyjności. Ayla M. Pines, nawiązując do badań Byrne'a, wskazuje, że osoby o podobnych poglądach wydają się nam bardziej atrakcyjne, ponieważ potwierdzają nasze przekonania (Pines, 2011). Z takimi osobami łatwiej nawiązujemy głębsze relacje, co sprzyja procesowi uczenia się. Różnice poglądów mogą wpływać na wzajemną atrakcyjność przyjaciół i stanowić przeszkodę w utrzymywaniu i rozwijaniu relacji, co może utrudniać lub uniemożliwiać proces uczenia się w tej sytuacji. Jednak wyniki badań sugerują, że w opinii badanych dorosłych ten czynnik nie jest istotnym utrudnieniem w procesie przyjaźnienia się i uczenia się w sytuacji przyjaźni.

Warto dodać, że badania dotyczące wpływu podobieństwa na atrakcyjność interpersonalną ukazują kilka istotnych wniosków. Jednym z kluczowych konceptów jest tzw. efekt podobieństwa w atrakcyjności, sugerujący, że ludzie częściej odczuwają pociąg do osób, które mają podobne cechy, zainteresowania lub wartości. To podobieństwo zapewnia poczucie komfortu, wzmacniając nasze własne przekonania i preferencje, co sprawia, że interakcje są bardziej przyjemne (Pisanski, Sorokowski, 2016; Sorokowska, Sorokowski, Frackowiak, Karwowski, 2016). Podobni ludzie są postrzegani jako bardziej przewidywalni i łatwiejsi do zrozumienia, co zmniejsza lęk związany z relacjami i zwiększa komfort. Ponadto wspólne zainteresowania i wartości mogą tworzyć poczucie intymności, co wzmacnia więź między ludźmi (Wojciszke, Abele, 2008). Wnioski z badań psychologicznych sugerują, że zarówno fizyczna atrakcyjność, jak i podobieństwa osobiste odgrywają znaczącą rolę w tym, jak oceniamy i nawiązujemy relacje z innymi, co czyni je kluczowymi czynnikami zarówno w kontekście społecznym, jak i romantycznym.

Choć wspólne zainteresowania i poglądy mogą sprzyjać uczeniu się, badani nie uznali jednak tego czynnika za kluczowy. Według C.S. Lewisa „przyjaźń rodzi się ze zwykłego koleżeństwa, gdy dwie osoby odkrywają wspólne zainteresowania lub gusta, których inni nie dzielają” (Lewis, 1993, s. 85–86). Zainteresowania odgrywają ważną rolę w edukacji, kształtowaniu osobowości i procesie uczenia się dorosłych. Zgodność zainteresowań i przekonań może przyspieszać proces uczenia się, ponieważ treści zgodne z przekonaniami są łatwiej zapamiętywane (Matlakiewicz, Solar-

czyk-Szwec, 2009, s. 43). Jednak w badaniach nie znaleziono potwierdzenia, że różnice w zainteresowaniach stanowią istotną barierę w procesie uczenia się w przyjaźni. Możliwe, że badani nie mieli skonkretyzowanych zainteresowań lub nie angażowali się w tę sferę wspólnie z przyjaciółmi.

Kategoria emocjonalno-uczuciowa również okazała się mniej istotna jako czynnik zakłócający proces uczenia się. Jak pisze K. Illeris, do funkcjonowania struktur poznawczych niezbędne są czynniki afektywne, które nadają subiektywność znaczeniom i motywują do działania (Illeris, 2006, s. 71). Badania pokazują, że efektywne uczenie się odbywa się w tzw. pozytywnym cyklu poznawczym, czyli w sytuacji dominacji pozytywnych emocji. Przyjaźni zazwyczaj towarzyszą takie emocje jak radość i poczucie szczęścia, co teoretycznie powinno sprzyjać procesowi uczenia się. Jednak wyniki badań nie potwierdziły, że emocje związane z przyjaźnią mają istotny wpływ na skuteczność uczenia się.

Konkluzje

Moje badania dotyczące przyjaźni dorosłych potwierdziły, że jest to uniwersalne zjawisko, niezależne od cech społeczno-demograficznych. Przyjaźń jest integralnym elementem codziennego życia dorosłych, powiązanym z rodziną i pracą zawodową. Badania potwierdziły również edukacyjny wymiar przyjaźni, zgodnie z którym uczenie się odbywa się nieformalnie, w kontekście codziennych interakcji. Proces uczenia się w przyjaźni jest ciągły i obejmuje głównie sfery emocjonalne oraz społeczne, np. poprzez rozwijanie umiejętności wyrażania emocji i internalizację postaw. Uczenie się w przyjaźni następowało w różnych aspektach życia, szczególnie w relacjach interpersonalnych. Badania potwierdziły, że uczenie się nie ogranicza się do formalnych instytucji edukacyjnych i odbywa się także w sposób nieformalny, wskazując jednocześnie na zasadność szerokiego rozumienia aktywności edukacyjnej dorosłych. Uczenie się w sytuacji przyjaźni wpisuje się w nieformalne uczenie się, czyli rodzaj takiej aktywności, która zachodzi w różnych sytuacjach, bez wcześniej opracowanego programu, a więc zgodnie z jednym z elementów klasyfikacji Daniela Livingstone'a (2001, s. 3–4).

Gdy analizuje się z dzisiejszej perspektywy wnioski z omówionych badań, pierwszą rzeczą, która się naturalnie narzuca, jest czas, jaki upłynął od ich realizacji. Minęło kilkanaście lat, podczas których zaszło wie-

le zmian wywołanych między innymi postępem technologicznym, nowym zjawiskiem, jakim była światowa pandemia COVID-19, czy wojną w Ukrainie. Za punkt odniesienia można by dzisiaj przyjąć koncepcję VUCA, która opisuje współczesne, dynamiczne i nieprzewidywalne środowisko funkcjonowania ludzi, organizacji i społeczeństw.

Świat VUCA (*Volatility, Uncertainty, Complexity, Ambiguity*), pierwotnie stosowany do opisu wyzwań w zarządzaniu, znajduje także odzwierciedlenie w kontekście relacji społecznych. Relacje międzyludzkie w takim świecie stają się bardziej dynamiczne, nieprzewidywalne i złożone, co wpływa na sposób, w jaki ludzie nawiązują, utrzymują i przekształcają swoje więzi społeczne. Skrót VUCA pochodzi od czterech angielskich słów: *Volatility* (zmiennność), *Uncertainty* (niepewność), *Complexity* (złożoność) i *Ambiguity* (niejednoznaczność). Został wprowadzony w latach 90. XX w. przez amerykańską armię jako sposób na opisanie wyzwań, przed którymi stanęła ona w obliczu gwałtownie zmieniającego się środowiska geopolitycznego po zakończeniu zimnej wojny (Bennett, Lemoine, 2014).

- *Volatility* (zmiennność) a relacje społeczne

Zmiennność charakteryzuje szybkie zmiany również w relacjach społecznych, wynikające z globalizacji, cyfryzacji i mobilności społecznej. Dynamiczne zmiany technologiczne, jak rozwój mediów społecznościowych, wpływają na sposób komunikowania się oraz kształtowanie relacji. Tradycyjne formy budowania więzi, oparte na długotrwałych interakcjach twarzą w twarz, zostają zastąpione przez szybkie, często powierzchowne kontakty w przestrzeni cyfrowej (Turkle, 2011). Zmiennność wpływa na wszystkie relacje, wprowadzając elementy niestabilności, które mogą osłabiać trwałość tych więzi.

- *Uncertainty* (niepewność) a relacje społeczne

Niepewność w świecie VUCA powoduje, że ludzie trudniej przewidują rozwój swoich relacji, co prowadzi do poczucia lęku i braku stabilności. Niepewność związana z przyszłością, wynikająca z globalnych zmian technologicznych i gospodarczych, zmieniające się normy społeczne sprawiają, że coraz trudniej jest zawierać i utrzymywać długoterminowe relacje, takie jak związki małżeńskie, partnerskie czy przyjaźnie. Jak wynika z badań, wzrost niepewności może prowadzić do wzrostu poczucia osamotnienia i wyobcowania, co negatywnie wpływa na zdrowie psychiczne i społeczne ludzi (Holmes, 2020).

- *Complexity* (złożoność) a relacje społeczne

Złożoność w relacjach społecznych wynika z rosnącej liczby interakcji oraz współzależności między różnymi grupami społecznymi i instytucjami. W złożonym świecie VUCA jednostki muszą radzić sobie z wieloma wzajemnie wpływającymi na siebie czynnikami, które kształtują ich relacje, takimi jak różnorodność kulturowa, globalne powiązania czy zmieniające się normy zawodowe (Millar, Groth, Mahon, 2018). Złożoność ta sprawia, że relacje stają się trudniejsze do „zarządzania”, co może prowadzić do napięć i konfliktów. Ponadto coraz powszechniejsza praca zdalna czy migracje za pracę mogą zmniejszać poczucie przynależności społecznej i sprzyjać izolacji jednostek (Twenge, 2019). Także wielość obowiązków i konieczność radzenia sobie z różnymi współzależnymi elementami życia, takimi jak kariera, rodzina i rozwój osobisty, sprawiają, że ludzie mają coraz mniej czasu na budowanie i pielęgnowanie głębokich więzi społecznych (Turkle, 2011).

- *Ambiguity* (niejednoznaczność) a relacje społeczne

Niejednoznaczność sprawia, że normy społeczne i relacyjne ulegają zamazaniu, co może prowadzić do braku zrozumienia i większej izolacji jednostek. W dobie cyfryzacji, gdy interakcje coraz częściej odbywają się za pośrednictwem technologii, brakuje jednoznacznych wzorców zachowań i relacji. Turkle (2011) zauważa, że mimo intensywnej cyfrowej komunikacji wielu ludzi odczuwa osamotnienie, ponieważ interakcje wirtualne nie zastępują rzeczywistych, głębokich relacji. Ponadto niejednoznaczność niesie ze sobą brak jasnych wskazówek dotyczących tego, jak powinny wyglądać relacje społeczne w zmieniającym się świecie. Wzorce zachowań, które kiedyś były klarowne i przewidywalne, teraz stają się rozmyte, co utrudnia budowanie trwałych i głębokich więzi. Zmieniające się normy dotyczące ról płciowych, relacji międzyludzkich i komunikacji powodują niejednoznaczność w interpretacji zachowań i intencji innych ludzi (Bennett, Lemoine, 2014). To może prowadzić do nieporozumień i trudności w budowaniu zaufania, niezbędnego w przyjaźni.

Przyjaźń to obszar, w którym człowiek dorósł w sposób niezaplanowany i niezorganizowany uczy się w sytuacjach codziennych. Wyniki moich badań potwierdziły, że edukacja osób dorosłych nie powinna być ujmowana jedynie jako kategoria kształcenia formalnego, zinstytucjonalizowanego, ponieważ „wychodzi” poza systemy edukacyjne, a człowiek dorósł, jako „podmiot poznający”, dostrzega proces uczenia się nieformal-

nego. Ta emancypacja wiedzy i uczenia się z ram edukacji instytucjonalnej trwa od lat i umożliwiła badaczom sięgnięcie po takie obszary uczenia się, które dotąd były niedostępne, zarówno z powodów teoretycznych, jak i metodologicznych. Dlatego nadal konieczne są próby dalszej penetracji empirycznej, która pozwoliłaby lepiej zrozumieć, czego, dlaczego, jak uczą się i rozwijają ludzie dorośli w warunkach współczesnego, ciągle zmieniającego się świata.

W artykule próbowałam też zwrócić uwagę na samo zjawisko przyjaźni, zagadnienie, które zbyt rzadko jest podejmowane w polskich badaniach. Przyjaźń wymaga eksploracji z uwzględnieniem wielu aspektów, na przykład uwarunkowań kulturowych, ról płciowych czy przemian społecznych. Moje badania i artykuł będący ich pokłosiem nadal mogą zatem stanowić inspirację zarówno dla badań andragogicznych, jak i szerszych, interdyscyplinarnych.

Bibliografia

- Alberoni F. (1994), *O przyjaźni*, Instytut Kultury, Warszawa.
- Argyle M. (1991), *Psychologia stosunków międzyludzkich*, PWN, Warszawa.
- Bennett N., Lemoine G.J. (2014), *What a difference a word makes: Understanding threats to performance in a VUCA world*, „Business Horizons”, 57(3), s. 311–317.
- Derlega V.J., Chaikin A.L., Stępień E. (1979), *Intymność i otwartość w stosunkach interpersonalnych*, „Przegląd Psychologiczny”, nr 2.
- Dominicé P. (2006), *Uczyć się z życia. Biografia edukacyjna w edukacji dorosłych*, Wydawnictwo WSH-E, Łódź.
- Dubas E. (2000), *Edukacja dorosłych w sytuacji samotności i osamotnienia*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Dubas E. (2009), *Etapy dorosłości i proces kształcenia*, [w:] A. Fabiś, B. Cyboran (red.), *Dorosły w procesie kształcenia*, Bielsko-Biała–Zakopane, s. 115–132.
- Fehr B. (2004), *Intimacy expectations in same-sex friendships: a prototype interaction-pattern model*, „Journal of Personality and Social Psychology”, 86, s. 265–284.
- Fischer J., Narus L. (1981), *Sex roles and intimacy in same sex and other sex relationships*, „Psychology of Women Quarterly”, 5, s. 444–455.
- Holmes E. (2020), *Solitude and social isolation in a time of uncertainty: the impacts of the pandemic on mental health*, „Journal of Mental Health Research”, 45(2), s. 123–134.
- Illeris K. (2006), *Trzy wymiary uczenia się*, Wydawnictwo Naukowe DSWE TWP, Wrocław.

- Kargul J. (2005), *Obszary pozaformalnej i nieformalnej edukacji dorosłych. Przesłanki do budowy teorii edukacji całościowej*, Wydawnictwo Naukowe DSWE TWP, Wrocław.
- Knowles M.S., Holton E.F. III, Swanson R. (2009), *Edukacja dorosłych. Podręcznik akademicki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kornaszewska-Polak M. (2020), *Emocje i płeć. Studium dynamiki zaangażowania i dystansowania w związkach romantycznych*, Wydawnictwo UŚ, Katowice.
- Kozakiewicz M., (1995), *Zanim przekroczysz próg*, Wyd. Zysk i S-ka, Poznań.
- Lewis C.S. (1993), *Cztery miłości*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa.
- Livingstone D.W. (2000), *Exploring the icebergs of adult learning. Findings of the First Canadian Survey of Informal Learning Practices*, „The Canadian Journal for the Study of Adult Education”, Toronto.
- Malewski M. (2001), *Modele pracy edukacyjnej z ludźmi dorosłymi*, [w:] E. Przybylska (red.), *Andragogiczne wątki, poszukiwania, fascynacje*, Toruń.
- Malewski M. (2010), *Od nauczania do uczenia się. O paradygmatycznej zmianie w andragogice*, Wydawnictwo Naukowe DSWE, Wrocław.
- Matlakiewicz A., Solarczyk-Szwec H. (2009), *Dorośli uczą się inaczej. Andragogiczne podstawy kształcenia ustawicznego*, Wydawnictwo CKU w Toruniu, Toruń.
- Mączyńska E. (2018), *Państwo i rynek w warunkach rewolucji cyfrowej i przesilenia cywilizacyjnego*, „Studia i Prace”, Zeszyt Naukowy 161, s. 99–109.
- Millar C.C.J.M., Groth O., Mahon J.F. (2018), *Management innovation in a VUCA world: challenges and recommendations*, „California Management Review”, 61(1), s. 5–14.
- Niebrzydowski L., Płaszczynski E. (1989), *Przyjaźń i otwartość w stosunkach międzyludzkich*, Warszawa.
- Pahl R. (2008), *Przyjaźń – społeczne spoiwo współczesnego społeczeństwa?*, [w:] P. Sztompka, M. Bogunia-Borowska (red.), *Socjologia codzienności*, Wydawnictwo Znak, Kraków, s. 160–180.
- Pines A. M. (2011), *Wypalenie w perspektywie egzystencjalnej*, [w:] Wypalenie zawodowe. Przyczyny i zapobieganie, red. H. Sęk, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Pisanski K., Sorokowski P. (2016), *Voice pitch modulation and its effect on listeners' perceptions of dominance and attractiveness*, „Evolutionary Psychology”, 14(5), s. 1–13.
- Prusiński T. (2017), *Z badań nad przyjaźnią. Kompetencje społeczne a jakość relacji przyjacielskich*, „Studia Psychologia UKSW”, 17(1), s. 23–46.
- Radzewicz-Winnicki A. (red.) (2002), *Edukacja a życie codzienne*, t. 1, Wydawnictwo UŚ, Katowice.
- Sęk H., Cieślak R. (red.) (2005), *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Sorokowska A., Sorokowski P., Frackowiak T., Karwowski M. (2017), *Attractiveness is multimodal: perception of attractiveness in visual, olfactory, and auditory*

- domains, „Frontiers in Psychology”, t. 8, <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2017.00778/full>.
- Stewart J. (red.) (2000), *Mosty zamiast murów. O komunikowaniu się między ludźmi*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Szarota P. (2014), *Przyjaźń pod mikroskopem. Problemy metodologiczne w badaniach nad funkcjonowaniem relacji przyjacielskich*, „Psychologia Społeczna”, t. 9(1), s. 28–36.
- Turkle S. (2011), *Alone together: why we expect more from technology and less from each other*, Basic Books.
- Twenge J.M. (2019), *iGen. Dlaczego dzieciaki dorastające w sieci są mniej zbuntowane, bardziej tolerancyjne, mniej szczęśliwe – i zupełnie nieprzygotowane do dorosłości. I co to oznacza dla nas wszystkich*, Sopot.
- West L. (2003), *Wstęp. Obszary sporu: badania nad edukacją i całożyciowym uczeniem się w Wielkiej Brytanii*, „Teraźniejszość, Człowiek, Edukacja”, nr 1.
- Wojciszke B., Abele A.E. (2008), The primacy of communion over agency and its repercussions for psychological research, „European Journal of Social Psychology”, 38(7), s. 1139–1147.
- Wojciszke B. (2004), *Psychologia miłości. Intymność. Namiętność. Zaangażowanie*, GWP, Gdańsk.

